

ΕΚΚΡΕΜΕΙΣ ΔΙΟΡΙΣΜΟΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΔΗΜΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ

ΠΑΝΟΣ ΧΑΤΖΗΠΡΟΚΟΠΙΟΥ

Το άρθρο αυτό επιχειρεί τη σύνδεση μεταξύ των εκκρεμών διορισμών περίπου 800 εκλεγμένων μελών ΔΕΠ και του φαινομένου της «διαρροής εγκεφάλων» (brain drain), δηλαδή της φυγής επιστημονικού δυναμικού στο εξωτερικό.¹ Αφορμή είναι, αφενός, η παρατεινόμενη αναμονή τοποθέτησης ενός αυξανόμενου αριθμού νέων πανεπιστημιακών δασκάλων (αναμένονται να φτάσουν τους 1.200, όταν ολοκληρωθούν οι διαδικασίες προηγούμενων υποψηφιοτήτων), υπό την απειλή της εφαρμογής, ελέω μνημονίου, του μέτρου 1:5 και στην ανώτατη εκπαίδευση, χωρίς ωστόσο να υπάρχει μέχρι σήμερα οποιαδήποτε επίσημη ανακοίνωση μιας στρατηγικής ή ενός σχεδίου από την ηγεσία του ΥΠΔΒΜΘ αφετέρου, αφορμή αποτελεί η πρόσφατη αναθέρμανση στο δημόσιο λόγο μιας συζήτησης για τη μετανάστευση των νέων επιστημόνων, οι οποίοι, αδυνατώντας να απορροφηθούν από την εγχώρια αγορά εργασίας, αναζητούν –εδώ και κάποια χρόνια– προσωρινή ή μόνιμη απασχόληση με καλύτερους όρους σε άλλες χώρες, φαινόμενο που αναμένεται να ενταθεί κάτω από την πίεση της οικονομικής κρίσης και των μέτρων αυστηρής λιτότητας.

Το τελευταίο καταδεικνύει ότι, προφανώς, η «διαρροή εγκεφάλων» δεν περιορίζεται στους πανεπιστημιακούς, ακόμη δε λιγότερο σε όσους από αυτούς έχουν ήδη εκλεγεί, αλλά αφορά ένα ευρύτερο τμήμα του μορφωμένου εργατικού δυναμικού. Επιπλέον, η αναζήτηση εργασίας και καλύτερων συνθηκών και προοπτικών στο εξωτερικό δεν αφορά παρά σε περιορισμένο (αν και όχι αμελητέο) βαθμό τα γραφειοκρατικά κωλύματα και τις δυσλειτουργίες της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, που μετατρέπουν μια σχετικά απλή διαδικασία σε πολύμηνη αναμονή, τόσο για τα τμήματα των οποίων οι εκπαιδευτικές ανάγκες δεν καλύπτονται επαρκώς, όσο και για τα ίδια τα εκλεγμένα μέλη ΔΕΠ. Ωστόσο, το φαινόμενο της «φυγής των ταλέντων» αφορά σε σημαντικό βαθμό, ιδιαίτερα στην ελληνική περίπτωση, επιστημονικό δυναμικό που δεν

απορροφάται από τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα και ερευνητικά κέντρα της χώρας, ενώ η χρονίζουσα αναμονή τοποθέτησης επιβαρύνει ακόμη περισσότερο τις υφιστάμενες αρνητικές συνθήκες που συνιστούν εδώ και χρόνια «παράγοντες απώθησης» και που στη σημερινή συγκυρία ενδέχεται να συμβάλλουν στο να ακολουθήσουν οι νέοι πανεπιστημιακοί τη γενικότερη τάση φυγής που γενικεύεται σε μερίδες της ελληνικής κοινωνίας.

Η συζήτηση για τη «νέα μετανάστευση» των μορφωμένων Ελλήνων που έχει ξεκινήσει στα μέσα ενημέρωσης εδώ και κάποιους μήνες επιβεβαιώνεται ως τάση προϋπάρχουσα της κρίσης και εντεινόμενη τις δύο τελευταίες δεκαετίες από μια πρόσφατη έρευνα του Λόη Λαμπριανίδη, καθηγητή οικονομικής γεωγραφίας στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Επίκειται δημοσίευση των αποτελεσμάτων της έρευνας σε βιβλίο με τίτλο *Επενδύοντας στη φυγή: Η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, που αναμένεται να κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Κριτική. Η διάρθρωση των κεφαλαίων και η θεματολογία τους χωρίζουν το βιβλίο σε δύο μεγάλα μέρη. Το πρώτο διερευνά τους παράγοντες που διευκολύνουν την κινητικότητα των εργαζομένων στο μεταβαλλόμενο παγκόσμιο πλαίσιο και ασχολείται συγκεκριμένα με το φαινόμενο της διαρροής επιστημονικού δυναμικού και τις επιπτώσεις του στην αναπτυξιακή δυναμική, μέσα από τη θεωρία και με αναφορές στη διεθνή εμπειρία. Το δεύτερο μέρος επικεντρώνει στην ελληνική οικονομία και στα χαρακτηριστικά της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα, επιχειρώντας μια εκτίμηση της έκτασης του φαινομένου της διαρροής επιστημόνων, πριν περάσει σε μια διεξοδική εμπειρική ανάλυση της έρευνας πεδίου με βάση ένα δείγμα 1.821 περιπτώσεων, από τις οποίες 279 αφορούν επιστήμονες που έχουν επιστρέψει.

Η μετανάστευση επιστημόνων δεν αποτελεί νέο φαινόμενο, αλλά «παλιό όσο και η ίδια η επιστήμη». Η συστηματική μελέτη της διαρροής εγκεφάλων, ωστόσο, ανάγεται στις συζητήσεις για την οικονομική ανάπτυξη ήδη από τη δεκαετία του 1960, οπότε εντοπίζεται στα πλαίσια της

«μεταφοράς» ή «εκμετάλλευσης» πλουτοπαραγωγικών πηγών, με τη μορφή ανθρώπινου κεφαλαίου, από τις αναπτυσσόμενες στις ανεπτυγμένες οικονομίες, ή από την περιφέρεια στο κέντρο. Τα τελευταία χρόνια το φαινόμενο προσεγγίζεται από τη σκοπιά της διεθνούς κινητικότητας των εργαζομένων και του πλέγματος (nexus) μεταξύ μετανάστευσης και οικονομικής ανάπτυξης. Ερμηνευμένο είτε ως προϊόν ορθολογικού υπολογισμού κόστους-ωφέλειας (της μετανάστευσης) από τους ίδιους τους επιστήμονες, σύμφωνα με τη νεοκλασική θεώρηση, είτε ως απόρροια της αποτυχίας της αγοράς στις οικονομίες αποστολής, όπως προτείνουν τα νέα οικονομικά της μετανάστευσης, το φαινόμενο συνιστά απώλεια μέρους του εργατικού δυναμικού μιας χώρας, και μάλιστα του πιο μορφωμένου τμήματός του, για το οποίο έχουν επενδυθεί σημαντικοί πόροι (δημόσιοι αλλά και ιδιωτικοί) από την ίδια τη χώρα προέλευσης. Οι επιπτώσεις αυτής της απώλειας στην οικονομική ανάπτυξη είναι ιδιαίτερα σημαντικές, όχι μόνο γιατί χάνεται ανθρώπινο κεφάλαιο, αλλά επιπλέον επειδή η ροή του παρασύρει και επενδύσεις, δηλαδή φυσικό (χρηματικό) κεφάλαιο, με αποτέλεσμα ένα φαύλο κύκλο πτώσης της παραγωγικότητας, του εισοδήματος, της απασχόλησης και τελικά την περαιτέρω μετανάστευση του εναπομείναντος επιστημονικού δυναμικού. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο, ήδη από το 1970 η Επιτροπή για τη Διεθνή Μετανάστευση των Ταλέντων προειδοποιούσε ότι οι ηττημένοι αυτής της διαδικασίας είναι βασικά οι χώρες αποστολής.

Ανατρέχοντας κριτικά τις οικονομικές θεωρίες της ανάπτυξης και μεγέθυνσης, το βιβλίο τονίζει την ευρύτερη σημασία του ανθρώπινου δυναμικού στην ανάπτυξη. Σημαντικός ρόλος αποδίδεται στο ανθρώπινο κεφάλαιο, στοιχειοθετούμενο από την εκπαίδευση, τη γνώση και τη μάθηση ως τις σημαντικότερες συνιστώσες της ανάπτυξης, που συμβάλλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας και άρα του εισοδήματος και της απασχόλησης άμεσα, αλλά και έμμεσα, δημιουργώντας ως φορείς αξιοποίησης και διάχυσης της τεχνολογίας και της καινοτομίας. Οι εξελίξεις στον παγκόσμιο καταμερι-

Ο Πάνος Χατζηπροκοπίου διδάσκει γεωγραφία στο Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης του ΑΠΘ.

σμό εργασίας και οι τάσεις αναδιάρθρωσης των «δυτικών» οικονομιών ανέδειξαν τη γνώση, την τεχνολογία, την καινοτομία, σε κεντρικά ζητήματα της αναπτυξιακής διαδικασίας, ενώ οι φορείς τους, οι «δημιουργικοί» και «ταλαντούχοι», αναδεικνύονται σε παράγοντα-κλειδί της οικονομικής ισχύος. Με αυτά τα δεδομένα, η διαρροή επιστημόνων δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο τις αναπτυξιακές προοπτικές μιας οικονομίας, ενώ η συγκράτηση και αξιοποίησή τους δεν μπορεί παρά να αποτελεί καίριο στόχο μακρόπνοου οικονομικού σχεδιασμού.

Ανάμεσα στα αποτελέσματα της έρευνας ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι η τάση «φυγής» εμφανίζεται αυξητική, με το συντριπτικό ποσοστό (περίπου 70%) να έχει μεταναστεύσει την τελευταία εικοσαετία. Επιπλέον παρατηρείται μια κοινωνική διαφοροποίηση όσον αφορά την κοινωνικοοικονομική προέλευση των αποδήμων, καθώς ενώ η πλειοψηφία ανήκει στα υψηλότερα εισοδηματικά στρώματα, σημαντικό μέρος προέρχεται από χαμηλά εισοδήματα, ενδεικτική ίσως της τάσης γενίκευσης του φαινομένου. Από τους παράγοντες «απώθησης» που οι ερωτώμενοι αξιολόγησαν ως «πολύ σημαντικούς» υπογραμμίζονται οι καλύτερες προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης, η ενδιαφέρουσα απασχόληση στο αντικείμενο των σπουδών τους και η απόκτηση περισσότερων γνώσεων σε αυτό το αντικείμενο. Μεταξύ των σημαντικότερων παραγόντων «προσέλκυσης» σε συγκεκριμένες χώρες βρίσκονται οι περισσότερες θέσεις εργασίας ανάλογες με το αντικείμενο ή το επίπεδο σπουδών. Ένα πολύ υψηλό ποσοστό (38%) που βρήκε δουλειά στην Ελλάδα, ενώ ήδη εργαζόταν στο εξωτερικό, τελικά την απέρριψε με πρωταρχικό λόγο την έλλειψη δυνατότητας για έρευνα υψηλού επιπέδου. Αξιοσημείωτο είναι, τέλος, το γεγονός ότι, παρόλο που η έρευνα απευθύνθηκε σε έλληνες επιστήμονες γενικά, σχεδόν οι μισές περιπτώσεις αφορούν εργαζόμενους σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα, υπογραμμίζοντας τα προβλήματα και τις μειωμένες προοπτικές του αντίστοιχου εγχώριου κλάδου.

Το κεντρικό επιχείρημα του βιβλίου αποδομεί παγιωμένους μύθους πιστοποιημένους από προηγούμενες μελέτες, που υποστηρίζουν ότι η μη-απορρόφηση των ελλήνων επιστημόνων στην ελληνική αγορά εργασίας οφείλεται στην υποτιθέμενη «υπερπροσφορά πτυχιούχων» ή «υπερεκπαίδευση» των νεότερων γενιών στα πλαίσια της μαζικοποίησης της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του

1990 και μετά, και της δημιουργίας καινούριων ιδρυμάτων, τμημάτων, αλλά και μεταπτυχιακών και διδακτορικών προγραμμάτων. Μήπως αυτό σημαίνει ότι η προσαρμογή των εκπαιδευτικών επιλογών των νέων στις περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης στα πλαίσια της ελληνικής αγοράς εργασίας θα έπρεπε να τους οδηγήσει στο να εγκαταλείψουν το αντικείμενο ή την επιλογή συνέχισης των σπουδών τους; Κάτι τέτοιο σίγουρα δεν θα αποτελούσε λύση, εφόσον δεν υπάρχει κάποιος «δανικός» αριθμός επιστημόνων ανά κάτοικο, και επιπλέον το ποσοστό των ελλήνων πτυχιούχων όχι μόνο δεν ξεπερνά αλλά υπολείπεται αυτού άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Ούτε, βεβαίως, η ποιότητα των παρεχόμενων σπουδών συνιστά αιτία: αν ήταν, οι ελληνικές επιχειρήσεις θα αντιστάθμιζαν την υποτιθέμενη αυτή έλλειψη εισάγοντας υψηλά ειδικευμένο προσωπικό από το εξωτερικό, ενώ δεν θα βλέπαμε τους έλληνες επιστήμονες να απορροφούνται στις διεθνείς αγορές εργασίας.

Αντίθετα, το πρόβλημα εντοπίζεται στις ανεπάρκειες της ίδιας της αγοράς, που αντανακλούν το αναπτυξιακό μοντέλο το οποίο ακολουθήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες, όπου άλλωστε, κατά ένα μέρος τουλάχιστον, αποδίδονται και οι εγχώριες συνιστώσες της καταγωγής της παρούσας κρίσης. Το μοντέλο αυτό επένδυσε σε προϊόντα και υπηρεσίες έντασης εργασίας, με αποτέλεσμα μια εύθραυστη προσαρμογή στο διεθνή ανταγωνισμό και μια αδυναμία μετακίνησης στην αλυσίδα παραγωγής της αξίας, ώστε να παράγει πιο σύνθετα προϊόντα και υπηρεσίες έντασης γνώσης/τεχνολογίας, τα οποία θα καθιστούσαν δυνατή την απορρόφηση επιστημονικού δυναμικού. Αν η διάγνωση αυτή είναι δυνατό να οδηγήσει και σε προτάσεις, σημαντικό ρόλο σε αυτήν την κατεύθυνση οφείλει να παίξει η πολιτεία, η οποία άλλωστε φέρει μερίδιο της ευθύνης για τα αρνητικά φαινόμενα που παρουσιάζονται σήμερα στα ελληνικά πανεπιστήμια: με τη διαρκή υποχρηματοδότηση, ιδιαίτερα της έρευνας, και την έλλειψη μιας συντονισμένης και μακρόπνοης ερευνητικής στρατηγικής που να βασίζεται σε μόνιμους και λειτουργικούς θεσμούς και πόρους, αλλά και «με την επιβολή ενός θεσμικού πλαισίου λειτουργίας που περιορίζει την αυτοτέλεια και επιβάλλει έναν τρόπο εκλογής των διοικητικών οργάνων των ιδρυμάτων που ενθαρρύνει τις πελατειακές σχέσεις και τη διαπλοκή με την πολιτική εξουσία, με τους αναποτελεσματικούς γραφειοκρατικούς ελέγχους», κ.ο.κ.

Με βάση αυτή τη διαπίστωση, το ερώτημα αντιστρέφεται: αν η παραμονή νέων και ταλαντούχων επιστημόνων στη χώρα «όπου οι μισθοί, οι συνθήκες, οι δυνατότητες εξέλιξης και οι ευκαιρίες για διεξαγωγή έρευνας... δε δημιουργούν ικανοποιητικό περιβάλλον σε σχέση με άλλες πιο ανεπτυγμένες χώρες... ίσως κάποιος θα μπορούσε να αναρωτηθεί όχι γιατί φεύγουν οι πτυχιούχοι, αλλά γιατί δε φεύγουν περισσότεροι». Κάτι που ήδη, άλλωστε, συμβαίνει με εντεινόμενους ρυθμούς, όσο εξελίσσεται η κρίση και η ύφεση.

Μαζί με τα χρόνια προβλήματα των ΑΕΙ της χώρας, η επ' αόριστον παράταση της τοποθέτησης των εκλεγμένων μελών ΔΕΠ δεν αποτελεί μόνο μία απαράδεκτη κατάσταση που δυσχεραίνει την εύρυθμη λειτουργία πολλών τμημάτων, τόσο αναφορικά με το εκπαιδευτικό τους έργο όσο και με την προώθηση της έρευνας σε όλους τους τομείς, στερώντας τα από επιστημονικό προσωπικό που έχει ήδη κριθεί απαραίτητο για τη λειτουργία τους και επιβαρύνοντας με επιπλέον διδακτικό έργο το υπάρχον προσωπικό. Δεν είναι μόνο κατάφωρη αδικία απέναντι στους ίδιους τους νέους πανεπιστημιακούς δασκάλους που έχοντας ολοκληρώσει τις από το νόμο προβλεπόμενες διαδικασίες παραμένουν εγκλωβισμένοι σε επισφαλείς λύσεις, συχνά με πολλαπλή απασχόληση και χαμηλές αμοιβές, και μετατρέπονται έτσι σε αναλώσιμο υλικό. Ο βαθμός στον οποίο η χρονίζουσα αναμονή θα εξαντλήσει την υπομονή κάποιων από αυτούς, ώστε να στραφούν σε αναζήτηση εργασίας σε ιδρύματα του εξωτερικού με καλύτερες συνθήκες, απολαβές, δυνατότητες και προοπτικές είναι ίσως ζήτημα χρόνου. Ο δρόμος, άλλωστε, έχει μείνει ανοιχτός για όσους ολοκλήρωσαν εκτός Ελλάδας τις σπουδές τους ή/και έχουν εργαστεί εκεί πριν επιστρέψουν, ενώ δεν είναι λίγοι εκείνοι που διατηρούν σχέσεις και συνεργασία με πανεπιστημιακά ιδρύματα και ερευνητικά κέντρα του εξωτερικού. Στην περίπτωση που ακόμη και αυτοί θα αναγκαστούν να φύγουν θα συνιστά επίσης –κυριολεκτικά– καταστροφή παραγωγικού δυναμικού –και μάλιστα, ενός τμήματος καίριου για την προώθηση της αναπτυξιακής διαδικασίας στη χώρα συνολικά.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

- 1 Τα παραθέματα προέρχονται από το τελικό χειρόγραφο του υπό έκδοση βιβλίου, για την ανάγνωση και την άδεια χρήσης του οποίου ο υπογράφων ευχαριστεί τον συγγραφέα.